

Izvori i jezična obilježja glagoljične apokrifne poslanice Abgaru

Šimić, Mateja

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:313485>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-06**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru
Odjel za kroatistiku
Sveučilišni prijediplomski studij
Hrvatski jezik i književnost

Mateja Šimić

**Izvori i jezična obilježja glagoljične apokrifne
poslanice Abgaru**

Završni rad

Zadar, 2024.

Sveučilište u Zadru
Odjel za kroatistiku
Sveučilišni prijediplomski studij
Hrvatski jezik i književnost

Izvori i jezična obilježja glagoljične apokrifne poslanice Abgaru

Završni rad

Student/ica:

Mateja Šimić

Mentor/ica:

prof. dr. sc. Gordana Čupković

Zadar, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Mateja Šimić**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Izvori i jezična obilježja glagoljične apokrifne poslanice Abgaru** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 2024.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	7
2. APOKRIFNE POSLANICE KAO POSEBAN ŽANR SREDNJOVJEKOVNIH TEKSTOVA	9
3. MODEL FUNKCIONALNE I ŽANROVSKE RAZDIOBE NEBESKIH POSLANICA	10
4. PROŠIRENA DIJALOŠKA POSLANICA	11
5. <i>TKONSKI ZBORNIK</i>	15
6. TEKST ISUSOVA PISMA ABGARU U <i>TKONSKOM ZBORNIKU</i>	16
6. 1. <i>USPOREDBA TEKSTA IZ TKONSKOGA ZBORNIKA I EUZEBIJEVA TEKSTA</i>	16
6. 2. <i>JEZIČNA OBILJEŽJA TEKSTA IZ TKONSKOGA ZBORNIKA</i>	18
6. 2. 1. <i>FONOLOŠKA ANALIZA TEKSTA IZ TKONSKOGA ZBORNIKA</i>	19
6. 2. 2. <i>MORFOLOŠKA ANALIZA TEKSTA IZ TKONSKOGA ZBORNIKA</i>	20
6. 2. 3. <i>SINTAKTIČKO-STILSKE OSOBITOSTI TEKSTA IZ TKONSKOGA ZBORNIKA</i>	21
7. ZAKLJUČAK	23
8. LITERATURA.....	25

SAŽETAK

U središtu je ovoga istraživanja jezično-filološka analiza glagoljičnoga apokrifnoga teksta Isusova pisma Abgaru, zapisana u *Tkonskome zborniku*. Sadržaj poslanice uspoređen je sa sadržajem grčkoga prijevoda palestinskog biskupa Euzebija, koji donosi prošireni dijaloški oblik spomenute poslanice, pri čemu su posebno predstavljene funkcionalne mijene poslanice: od narativnoga teksta prema amuletu. Analiza fonoloških, morfoloških i sintaktičko-stilističkih osobitosti pokazuje da jezična slika teksta prati izmjenu njegove funkcije: u skladu s ritualnom pučkom uporabom, prevladavaju elementi vernakulara.

Ključne riječi: apokrifna poslanica, hrvatsko glagoljaštvo, čakavski književni jezik, srednjovjekovna književnost

SUMMARY

SOURCES AND LINGUISTIC FEATURES OF THE GLAGOLITIC APOCRYPHAL EPISTLE TO ABGAR

In the middle of this research is the linguistic and philological analysis of the Glagolitic apocryphal text of Jesus' letter to Abgar, recorded in the *Tkon collection*. The content of the epistle is compared with the content of the Greek translation of the Palestinian bishop Eusebius, which brings an extended dialogic form of the mentioned epistle, where the functional changes of the epistle are especially presented: from a narrative text to an amulet. The analysis of phonological, morphological and syntactic-stylistic peculiarities shows that the linguistic picture of the text follows the change of its function: in accordance with the ritual folk usage, vernacular elements prevail.

Keywords: apocryphal epistle, Croatian glagolitic, Chakavian literary language, medieval literature

1. UVOD

U hrvatskom srednjovjekovnom književnom korpusu posebno se ističe skupina apokrifa koji su zajednički nazivnik za tekstove različitih žanrova. Apokrifne čine ranokršćanski spisi koji nisu uvršteni u biblijski kanon, a zbog svoje raširenosti i slobodnijega pristupa u posredovanju tema i motiva bogato su vrelo srednjovjekovnih literarnih postupaka, bez obzira na to je li riječ o vizijama, legendama, romanesknim strukturama ili pak o epistolarnim formama. Ovaj će se završni rad baviti analizom jedne apokrifne poslanice koja je u hrvatskoglagoljskom korpusu istaknuto mjesto pronašla u *Tkonskome zborniku*. Riječ je o navodnom Isusovu pismu upućenu vladaru Edese, Abgaru.

Kako bismo istaknuli osobitosti spomenutoga teksta, potrebno je uzeti u obzir na kojim je izvorima formiran prvotni glagoljski tekst. Literatura u kojoj pronalazimo grčki prijevod sirijske inačice Kristovih i Abgarovih pisama je Mandacev prijevod *Crkvene povijesti* (2004) Euzebija Cezarejskoga te Rufinov prijevod na latinskom, čiji tekst ovdje preuzimamo iz članka Rosanne Hebing (2012). U središtu će ovoga rada je tematski i formalni odnos dijaloške poslanice u Euzebijeve tekstu i Kristovu pismu u *Tkonskome zborniku* te ćemo tako uputiti na podudarnosti i varijante našega teksta u odnosu na predložak. Ujedno ćemo uputiti na funkciju glagoljskoga teksta, koja se dotiče povezivanja ranoga kršćanstva s magijskim elementima iz pretkršćanske predaje. Teksta iz *Tkonskoga zbornika* u radu će biti analiziran i s obzirom na jezična obilježja, čime će se propitati odnos hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika i starohrvatskoga, čakavskoga književnoga jezika.

Cilj je istraživanja zapravo uspostava odnosa nebeske poslanice Abgaru i čovjekove svakodnevice, njihove funkcionalne i žanrovske razdiobe te, ono što je i najvažnije, njihov položaj unutar kategorije apokrifa te način na koji se to apokrifno u njima reproducira. Rad će interpretirati izvore i varijante apokrifne poslanice Abgaru na način da će se prvo poglavlje referirati na apokrifnu poslanicu kao poseban žanr srednjovjekovnih tekstova, a potom će se putem modela funkcionalne razdiobe nebeskih poslanica i dijaloške poslanice uspostaviti veza našega teksta s

grčkom Euzebijevoj inačicom, kako bismo na kraju sve zaključili poglavljem o jezičnoj realizaciji preuzeta tematskog i formalnog diskursa.

2. APOKRIFNE POSLANICE KAO POSEBAN ŽANR SREDNJOVJEKOVNIH TEKSTOVA

Poslanice s neba kao poseban žanr sakralnih i magijskih tekstova, temeljenih na priči o pismu koje je Bog zapisao svojom rukom i poslao s neba, šire se po zapadnoj Europi od 4. st., a kao njihov davni izvor prepoznata su slična egipatska i babilonska pisma (usp. Hebing, 2012: 208). U 6. i 7. st. zabilježene su na koptskim i grčkim papirusima te drvenim pločicama, a potom i u srednjovjekovnim molitvenicima i časoslovima te je njihova uporaba vidljiva sve do sredine 20. st. (Hebing, 2012: 209). Funkcijama zaštite i opominjanja izravno se nadovezuju na zaklinjalačke magijske tekstove, a uz to zadobivaju narativni okvir kršćanskoga čuda pa predstavljaju osobitu spregu pretkršćanskih i kršćanskih elemenata.

Budući da su sadržajno formulirane kao tekstovi ritualnoga karaktera, pouzdanje u njihovu efikasnost može, s aspekta biblijskoga kanona i kršćanskih vjerovanja, biti obilježeno kao praznovjerje. Unatoč toj mogućnosti tumačenja, njihov je razvoj uvjetovan upravo postojanjem biblijskoga okvira. Oblikovane su kao dijalog epistolarne forme, između Krista i osobe kojoj je potrebna pomoć. Činjenica da je jedan od adresata sam Krist ili Bog, izaziva strahopoštovanje prema tekstu, stoga nije neočekivano to što su poslužile kao amuleti, čime su poprimile status molitve kao razgovora s Bogom. Atribuiraju se kao apokrifne poslanice zbog toga što nemaju autonomiju unutar biblijskoga kanona kao vjerodostojna teksta jer se sadržajno ne uklapaju u najstariju kršćansku tradiciju. Odlikuje ih fiktivna priča sa značajkama čudnoga i fantastike, ali „prema svome moralnom ili tropološkom smislu,” stoje u liniji nefikcionalne književnosti (Dürriegl, 2013: 58). S obzirom da se unutar kategorije apokrifa mogu nalaziti raznovrsni tekstovi kao što su, primjerice, vizije ili, u našem slučaju, poslanice, možemo ih promatrati kao nadžanrovsku skupinu (Dürriegl, 2013: 57).

Nebeske poslanice svoju apotropejsku funkciju mogu ispunjavati u različitim manifestacijama ritualnih izvedbi: samo verbalnim zaklinjanjima (s uputama za izvođenje i opisom obrednih procedura) ili predmetnom uporabom, kao amulet i kao talisman. Hebing (2012) s obzirom na funkciju, strukturne elemente i protagoniste te postanje, razlikuje tri tipa poslanica s neba koje predstavljaju poslanica Abgaru, poslanica papi Piju i poslanica o nedjelji. Varijante

tekstova navedena tri tipa nalazimo i u hrvatskim glagoljskim rukopisima. Tradicionalno se uvrštavaju u posebnu podskupinu novozavjetnih apokrifa: apokrifne poslanice.

3. MODEL FUNKCIONALNE I ŽANROVSKE RAZDIOBE NEBESKIH POSLANICA

Hrvatska se književnost srednjega vijeka razvijala pod utjecajem latinskog i grčkog civilizacijskog kruga, stoga itekako možemo govoriti o postojanju inojezičnih izvora. Zbog međusobna preplitanja spomenutih silnica, bogat se tematski materijal ostvaruje u književnim vrstama na različite načine.

Srednjovjekovna je književnost funkcionalno usmjerena, odnosno namijenjena je potrebama vjerskog i društvenog života, a „u sferi te anonimne – i po duhu kolektivne – književnosti pojedine su vrste i podvrste otvoren fond građe za kombinacije.” (Hercigonja, 1975: 42) Međusobno interferiranje vrsta vidljivo je i kod apokrifa. U našem je slučaju to primjer apokrifa koji se pojavljuje u obliku nebeske poslanice u koju je utkana legenda o Abgaru, vladaru iz Edese. Nebeske bi poslanice, u sklopu podjele apokrifa na starozavjetne i novozavjetne, ulazile u novozavjetne apokrifne koji su u hrvatskoj književnosti srednjega vijeka zastupljeniji nego starozavjetni.

Hebing (2012) navodi žanrovsku razdiobu nebeskih poslanica prema njihovim funkcijama i protagonistima. U tom bi se slučaju, poslanice razlikovale svojom zaštitnom i nezaštitnom funkcijom (usp. Hebing, 2012: 210). Kristovo pismo Abgaru ili, kako je još poznato u literaturi, *Epistola Salvatoris*, ulazi u kategoriju zaštitne poslanice. Osmišljena je kao Kristov odgovor na Abgarovu zamolbu za izlječenje od bolesti, odnosno zamolbu zaštitna karaktera, pa se stoga i atribuirala kao poslanica sa zaštitnom funkcijom. S druge strane, kao opreka Kristova pisma Abgaru, navodi se tip nezaštitne poslanice, poznate kao poslanica o nedjelji. Osmišljena je kao poslanica opominjućeg karaktera s naglaskom na upozorenju njezina korisnika na životne prijestupe (usp. Hebing, 2012: 212).

Možemo reći kako su nebeske poslanice poprimile amuletski karakter zbog odjeka legendarnog u njima, što je upravo rezultat međusobnog miješanja vrsta koje gotovo onemogućuje

formiranje klasifikacijskog sustava. Osim toga, tu nailazimo i na miješanje kršćanskog i poganskog kao vjerovanja u nadnaravne sposobnosti predmeta. Oba tipa poslanica mogu postati sadržajnim dijelom amuleta jer se vjeruje da bi vlasnik takva teksta uživao iste pogodnosti kao i njegov protagonist u izvornom obliku.

4. PROŠIRENA DIJALOŠKA POSLANICA

Najstariji je tip nebeske poslanice s određenim adresatom Isusovo pismo Abgaru. Ta je poslanica dijaloška (Isus odgovara na pismo koje mu je uputio Abgar) i o njoj doznajemo iz utjecajnog djela koje prikazuje događaje do 324. *Εκκλησιαστική ιστορία (Historia Ecclesiastica)*, biskupa Euzebija Cezarejskoga, koje je s grčkoga na latinski preveo već oko 403. Rufin iz Akvileje.

Euzebije u 13. poglavlju prve knjige apokrifni događaj dopisivanja Isusa s Abgarom donosi kao dio priče o djelovanju čudotvornog iscjelitelja i božjega poslanika Tadeja. Kršćanski vladar Abgar u Edesi, „s onu stranu Eufrata” nije iz vremena Krista, već je iz vremena s prijelaza u 3. stoljeće. Abgar je bilo ime nekoliko kraljeva Edese, koji su vladali u raznim razdobljima od 99. pr. Kr. do 217. g. Vladar koji je bio Kristov suvremenik zvao se Abgar Crni. Bio je petnaesti kralj, a vladao je od 13. do 50. g. Prvi kršćanski vladar u Edesi bio je Abgar IX. koji je vladao od 179. do 216. i na njegovom je dvoru veliku naklonost uživao sirijski gnostik Bardesanes (usp. Eusebius, 1890: 137 i Euzebije, 2004: 242) tako da Euzebije izvještava o sirijskim izvorima koji bilježe fiktivnu korespondenciju kršćanskoga vladara Abgara projiciranoga u Kristovo vrijeme, što poslanicama daje oznaku poslanica s neba (iako je u sadržaju tekstova opisano konkretno dopisivanje fiktivnih suvremenika zemaljskim putem i posredstvom kurira koji prenosi pisma). Abgar se pisanim putem obratio Isusu kako bi ga izliječio od strašne, ljudskoj moći neiscjeljive, bolesti koja ga je snašla (usp. Euzebije, 2004: 242). Isus mu je molbu uslišao posredno: nije ga izravno izliječio, već mu je poslao pismo s najavom da će mu poslati jednoga od svojih učenika kako bi ga izliječio i spasio, što je jedan od početnih pokazatelja da je riječ o fikciji jer Isus zasigurno nikome nije pisao pismo. Međutim, možemo ustanoviti kako ovdje do izražaja dolazi i zabavna funkcija apokrifnih vrsta, ali i tendencija uvjeravanja čitatelja u božju moć. Književna

forma u kojoj je srednjovjekovni čovjek imao uvid u razmjenu pisama između nebeskog i ovozemaljskog protagonista potiče njegovu vjeru u pouzdanost i vjerodostojnost teksta zbog čega nije iznenađujuće da će spomenuti tekst poprimiti karakter amuleta. To je pokazatelj prethodno spomenutog ulaska jedne vrste u okvir druge pa se, stoga, možemo osloniti na Hercigonjinu pretpostavku kako je riječ o materijalizaciji „kršćanskog svjetonazora koji poredak i vrijednosti sviju stvari podređuje 'prvom pokretaču', jednom vrhovnom božanskom biću” (Hercigonja, 1975: 43). Nakon Kristova uzašašća, Kristovo obećanje ispunjava Toma, poslavši Tadeja kao jednoga od sedamdesetdvojice. Kao svojevrsnu historiografsku dopunu i potkrepu navedenoga, Euzebije donosi prijepis dvaju pisama (pismo Abgara Isusu i Isusov odgovor Abgaru), navodno prevedenih sa sirijskoga i pronađenih u arhivu „kraljevskoga grada Edese” (usp. Euzebije, 2004: 243). Abgar u pismu navodi kako je čuo za Kristove nadnaravne sposobnosti izlječenja te ga naziva Sinom Božjim, što je pomalo neobično za poganskog vladara kao što je to bio Abgar Crni koji je zapravo Kristov suvremenik: „Čuvši sve to o Tebi, ustalilo mi se u pameti da si jedno od ovo dvoje: ili si Bog koji je sišao s neba te činiš navedeno ili si Sin Božji kada to činiš.” (Euzebije, 2004: 244) Kao što je prethodno spomenuto, Abgar o kojemu je riječ u ovome tekstu je Abgar IX., koji nije bio Kristov suvremenik, stoga nije bilo moguće ostvariti komunikaciju s Kristom i to posredstvom fizičke osobe, kurira Ananije kao što je naznačeno u tekstu. Unatoč tome, Isus u svome odgovoru upućuje Abgaru rečenicu: „Blažen si Ti što si u me povjerovao mada me nisi vidio.” (Euzebije, 2004: 244) Navedena nas rečenica može potaknuti na zaključak da se razmjena pisama odvija na razini komunikacije dvaju svjetova; zemaljskog i nadnaravnog. Komunikacija može postojati kao produkt imaginacije Abgara IX., odnosno kao svojevrsno obraćanje Kristu u obliku molitve te u tom slučaju ne treba govoriti o vjerodostojnosti podataka. Ta je vjerodostojnost u odjecima svjetonazora srednjovjekovna čovjeka u drugome planu, u središtu je ipak prijenos određene etičke poruke. U vezi s tim, moguće je kako je inkorporirano Abgarovo viđenje zapravo simbolična poruka konzumentu teksta. Pri Tadejevu dolasku, Abgaru se ukazao znak čuda na licu apostola, dok ostali to nisu mogli vidjeti. To možemo shvatiti kao poruku da će onaj koji istinski vjeruje u Krista, kao i Abgar, spoznati njegovu milost i pronaći spas, što potvrđuje i Tadejev odgovor: „'Ako u njemu vjeruješ, obistinit će ti se, kako si vjerovao, molbe tvoga srca.’” (Euzebije, 2004: 246)

U Abgarovu pismu vidljivo je davanje prednosti Kristovoj Riječi nad materijalnim ljekovitim pripravcima („lijekovi i trave”), no mijenama teksta upravo je Isusova poslanica postala materijalno ljekovito sredstvo (amulet i talisman), što nam posvjedočuje neiskorjenjivost pučke

magije i u doticaju s kršćanstvom. Ta je poslanica poslužila kao okvir za *Epistole Salvatoris* – proširenija zaštitna pisma koja su imala funkciju aktualnog ljekovitog sredstva kao i općenite (višekratne) zaštite protiv raznih vrsta bolesti i drugih nepogoda nabrojanih u tekstu.

U tablici donosimo usporedni latinski tekst s tekstom iz *Tkonskoga zbornika* i sa suvremenim hrvatskim prijevodom.

Tablica 1: Usporedni tekstovi poslanice Abgaru

<p>Latinski Rufinov tekst (Hebing, 2012: 214-215)</p>	<p>Tekst iz <i>Tkonskoga zbornika</i> (Tkonski zbornik, 2001: 71-72)</p> <p>To e epistoliê G(ospo)d(i)na n(a)š(e)ga Is(u)h(r̄s)ta, ku on pisa svoû ruku i posla û Abagaru.</p>	<p>Suvremeni prijevod s grčkoga (Euzebije, 2004: 244)</p> <p>Isusov odgovor po skoroteći Ananiju mjesnom upravniku Abgaru</p>
<p>Beatus es qui me non uidisti et credisti in me. Scriptum est enim de me quia hi qui uident me non credent in me, et qui me non vident ipsi in me credent et uiuent. De eo autem quod scripsisti mihi ut uenirem ad te oportet me omnia propter quae missus sum hic explere; et postea quam conpleuero recipe me ad eum a quo missus sum. Cum ergo fuero adsumtus mittam tibi aliquem ex discipulis meis ut curet egritudinem tuam et</p>	<p>B(la)ž(e)n esi, Abagaru kralu, ki me nisi videl a va me verova si. Mnozi ubo esu ki me ne videli i va me verovati nisu oteli. I zato, ča si poslala mni da bih prišal k tebi, sada ne mogu, dokle ne isplnim vrime vraćeniê ka Ocu moemu. Potribno m i e isplniti vse na č poslan bih, i tako vratiti se ka Ocu moemu, otkuda pošlu ednoga ot učenik moih, imenem Tadiê, ki vsu skrb i vsu nemoč od tebe odnese, i skrb odrene ota</p>	<p>Blažen si Ti što si u me povjerovao mada me nisi vidio. O meni piše da u mene neće vjerovati oni koji su me vidjeli da oni koji me nisu vidjeli vjeruju i žive. U svezi s onim što si mi pisao da dođem tebi: moram ispuniti sve za što sam tu poslan i kada tako izvršim da budem uzdignut onome koji me poslao. Ali pošto budem uzdignut, poslat ću ti nekoga od svojih učenika da iscijeli tvoju bolest i život</p>

<p>uitam tibi at his qui tecum sunt praestet et saluus eris sicut scriptum qui credit in me saluus erit. Siue in domu tua siue in ciuitate tua siue in omni loco nemo inimicorum tuorum dominabitur et insidias diabuli ne timeas et carmina inimicorum tuorum destruuntur. Et omnes inimici tui expellentur a te siue a grandine siue tonitrua non noceberis et ab omni periculo liberaueris, siue in mare siue in terra siue in die siue in nocte siue in locis obscures. Si quis hanc epistolam secum habuerit secures ambulet in pace. Amen.</p>	<p>vsih ča godi budeš otil. Ota vsakoga pirikula izbavit te i život večni pokaže ti. I tolíkoi šalu tebi epistoliû siû, ruku moû pisanu, Kadi godi hodi l, ako û vazda sa sobu nosil budeš, spasen budeš: in a poli i v gradu, to liko i v mesti, toliko i v hiži, toli ko i v lozi, toliko in a zemli, toliko i na mori, toliko i v tamnih mestih ali sutinah, toliko i v dažji i v tuči, toliko i v gromi, toliko i v boih premo žitel budeš i ne ustrašiš se nig dor od nepriêtel tvojih ne bude te gospodoval, zač ja s tobu esam. Govo ri Gospodin Bog, amen. </p>	<p>udijeli tebi i onima koji su s tobom.</p>
--	---	--

5. TKONSKI ZBORNIK

Tkonski se zbornik zbog svoje tematsko-kompozicijske raznolikosti smatra tipičnim predstavnikom hrvatskoglagoljske književnosti. Ime je dobio po mjestu pronalaska, a vremenom njegova postanka smatra se početak 16. stoljeća. Sadrži tekstove filozofskog i teološkog karaktera, ali i književne tekstove: prikazanja, poeziju, apokrifne i legende (usp. Sambunjak, 2001: 5).

Književnost je u srednjem vijeku najvećim dijelom strukturirana prema *Bibliji* kao uzoru pa tako možemo govoriti o konstantnoj literarnoj komunikaciji sa sakralnim tekstom. Sambunjak u svome predgovoru izdanju *Tkonskoga zbornika* navodi podjelu srednjovjekovne književnosti upravo u odnosu na bogoslužnu i ritualnu funkciju s jedne te u odnosu na oficijelnost s druge strane (usp. Sambunjak, 2001: 8). Prema tome razlikuje četiri moguće kombinacije: oficijelna kulturna literatura, oficijelna izvankulturna literatura, neoficijelna izvankulturna literatura i neoficijelna kulturna literatura (usp. Sambunjak, 2001: 9-10).

Oficijelna kulturna literatura podrazumijeva dio stare slavenske literature koji „najbolje” odražava filozofsko-estetička načela srednjega vijeka. Odlikuje ju stvaralaštvo po uzoru na religiozni svjetonazor.

Kao opreka oficijalnoj kulturnoj literaturi, oficijelna izvankulturna literatura donosi svjetovnu tematiku. Tu se ubrajaju kronički zapisi, romani didaktične funkcije, povijesna i pravna literatura. Iako nam je ova skupina djela razumljivija, njezina je zastupljenost znatno manja u odnosu na oficijalnu kulturnu literaturu.

Neoficijelna izvankulturna literatura pak „zauzima periferno mjesto u sustavu stare slavenske literature” (Sambunjak, 2001: 9). U ovu kategoriju ulaze priče dospjele s Istoka te iz antike, kao što su gatalačke knjige te neki znanstveni sastavci. Ova je kategorija nerijetko svrstavana u apokrifne.

Posljednja kategorija, neoficijalna kulturna literatura bi uključivala apokrifne u njihovu užem terminološkom smislu. U njima nailazimo na često preplitanje kršćanskog i poganskog, stoga se i ne smatraju dijelom biblijskog kanona.

Navedena je podjela primjenjiva i na zbornik u kojemu je sadržana i proučavana varijanta apokrifna Isusova pisma Abgaru, koja bi, po navedenim definicijama, pripadala neoficijelnoj kulturnoj literaturi.

6. TEKST ISUSOVA PISMA ABGARU U TKONSKOM ZBORNIKU

6. 1. USPOREDBA TEKSTA IZ TKONSKOGA ZBORNIKA I EUZEBIJEVA TEKSTA

U *Tkonskome zborniku* nailazimo na reduciranu varijantu apokrifne poslanice zabilježene u Euzebijevoj *Crkvenoj povijesti*. U *Tkonskom zborniku* naslovljena kao *To e epistoliê G(ospo)d(i)na n(a)š(e)ga Is(u)h(r̄s)ta, ku on piasvoû ruku i posla û Abagaru*, zapravo je, kod Euzebija, *Isusov odgovor po skoroteči Ananiji mjesnom upravniku Abgaru*.

U *Crkvenoj povijesti* imamo jednu dijalošku poslanicu proširenoga tipa; izmjenjuju se izravno navedena pisma pod autorstvom Krista i Abgara te dijelovi koji funkcioniraju kao uvod u priču i objašnjenje događaja. Samim time možemo popratiti narativnu liniju teksta, odnosno moguće je prepričati tijek razmjene pisama i uspostaviti fabulu. U našoj, glagoljskoj varijanti, to nije slučaj. U *Tkonskom zborniku* dolazi odmah izravno Kristovo obraćanje Abgaru kao adresatu kojega se, na samom početku, imenuje: „B(la)ž(e)n esi, Abagaru kralu,(...)” (TZ: 71) Na drugoj strani vidljivo je samo apostrofiranje drugog lica osobne zamjenice, što je zapravo formulacija koja bi mogla postati sadržajem amuleta jer se može odnositi na bilo kojeg pojedinca: „'Blažen si Ti što si u me povjerovao...’” (Euzebije, 2004: 244) Kristovo pismo Abgaru iz *Tkonskoga zbornika* znatno više poprima magijski ton, odnosno pogodniji je za formu amuleta nego što je to tekst iz *Euzebijeve Crkvene povijesti*. Navodi koji ga dovode u izravnu vezu s amuletskom prirodom su oni koji govore o raznolikosti djelovanja Isusovih riječi:

„Kadi godi hodi|l, ako ũ vazda sa sobu nosil budeš, | spasen budeš: in a poli i v gradu, to|liko i v mesti, toliko i v hiži, toli|ko i v lozi, toliko in a zemli, toliko i na | mori, toliko i v tamnih mestih ali | sutinah, toliko i v dažji i v tuči, | toliko i v gromi, toliko i v boih premo| žitel budeš i ne ustrašiš se nig|dor od nepriêtel tvojih ne bude te | gospodoval, zač ja s tobu esam.” (TZ: 72)

Navedene su riječi ujedno i potvrda prelaska obraćanja izravno navedenom pojedincu u obraćanje kolektivu. One poprimaju sveopći ton jer su usmjerene kao zaštita i pomoć svakom pojedincu koji ih bude nosio, što je i izravna aluzija na korištenje teksta kao sastavnog dijela amuleta. U Euzebijevoj se varijanti spominje razlog Abgarova obraćanja Kristu te je Kristovo djelovanje usmjereno prvenstveno na Abgarovo izlječenje, a zatim na sveopće dobro. Proces prenošenja poruka u epistolarnoj formi odvija se na jednoj realnoj, stvarnoj razini. Razmjena se pisama odvija posredničkim putem, točnije, „po skoroteči Ananiji” (Euzebije, 2004: 244). na takav princip ne nailazimo u našem glagoljskom rukopisu. U našoj je varijanti također zastupljena relacija primatelj – pošiljatelj, ali se ostvaruje na drugačiji način. Naime, imamo dojam da primatelj, u ovom slučaju Abgar, postoji, ali nemamo uvid u njegovu pisanu reakciju na Kristovo pismo kao što je to slučaj u drugoj navedenoj verziji. Kristov je odgovor u *Crkvenoj povijesti* prethodno motiviran Abgarovim obraćanjem u pismu, a naša se glagoljska verzija usmjerila isključivo na Kristovo pismo koje na koncu prelazi u jedno pismo svakom čovjeku. Stoga, ovdje nemamo realiziran dijalog u punom smislu te riječi, već imamo uvid u Kristov monolog. Strukturna se komponenta početnih riječi podudara u oba teksta, samo što se kod Euzebijeva prijevoda Isus referira na postojanje Svetoga pisma i onoga kako o njemu piše (usp. Euzebije, 2004: 244). Zanimljivo je kako u oba teksta Isus ne obavlja izravno svoju zadaću, već posredničkim putem, poslavši apostola Tadeja koji će to učiniti u Njegovo ime. U našem tekstu nemamo umetnuto Abgarovo viđenje te na koncu nemamo uvid u konačni ishod kao što je to slučaj u tekstu iz *Crkvene povijesti*.

Kod Euzebijeva je teksta jasno da je Abgar na kraju ozdravio te na taj način djeluje kao jedan vid rekapitulacije koja je nositelj i etičke poruke. Svatko tko vjeruje u postojanje Svevišnjega će biti uslišan. Poslanica iz *Tkonskoga zbornika* pak završava riječima nalik na završne riječi molitve: „Govo|ri Gospodin Bog, amen.” (TZ: 72) Fraze i upotreba liturgijskih imena postale su

sastavni dio amuleta te im je upravo to osiguralo obredni karakter, a samim time je olakšano njihovo pamćenje (Hebing, 2012: 207).

6. 2. JEZIČNA OBILJEŽJA TEKSTA IZ TKONSKOGA ZBORNIKA

Hrvatska je srednjovjekovna književnost u velikoj mjeri prijevodna književnost jer tematsku i kompozicijsku inspiraciju pronalazi u dvama književno-kulturnim izvorima; bizantsko-crkvenoslavenskom izvoru i (zapadnom) latinskom, talijanskom češkom i njemačkom izvoru. Biserka Grabar (1970) formulirala je, pišući o hrvatskoglagoljskim apokrifima, tezu o pitanju izvornosti naše književnosti srednjega vijeka:

„Treba naime imati na umu da se u srednjem vijeku, kad je književnost bila u pravom smislu svjetska te nije poznavala nikakvih teritorijalnih granica, prijevod sasvim drugačije tretirao, nego danas. Svaki prevodilac bio je u neku ruku i autor, jer je imao punu slobodu da prema svojim željama i svrsi kojoj je bio namijenjen prijevod mijenja, dodaje, ispušta, prerađuje itd., što je već prema svojim sposobnostima mogao izvesti s više ili manje uspjeha. Prema tome ne treba nipošto podejnjivati rad naših bezimernih prevodilaca koji su imali tešku zadaću da u izrazom još siromašni jezik prenesu ono što je bilo izraženo na jezicima s već bogatom literarnom tradicijom.” (Grabar, 1970: 28)

Tkonskome zborniku iz 16. stoljeća općenito se, osim raznorodnosti okupljenih tekstova, odlikuje i raznovrsnim jezičnim inventarom. U njemu se uz dominantni čakavski književni jezik, pronalaze i tekstovi pisani mješavinom čakavskoga i hrvatskoga crkvenoslavenskoga, a uz to se mogu pronaći i pojedine jezične osobitosti zastupljene u kajkavskom i štokavskom. U nastavku donosim analizu na fonološkoj, morfološkoj i sintaktičkoj razini proučavane glagoljske apokrifne poslanice.

6. 2. 1. FONOLOŠKA ANALIZA TEKSTA IZ TKONSKOGA ZBORNIKA

Za zbornik nazvan *Tkonskim* pretpostavlja se kako je, osim što se čuva na tkonskom području, točnije u mjestu Tkon na otoku Pašmanu, moguće i zapisan u tom mjestu, koje pripada ikavskome dijalektu, ili pak na ikavsko-ekavskom području zadarskih otoka.

U tekstu nailazimo na ikavsko-ekavski refleks *jata*, koji je inače karakteristika središnjeg čakavskog područja. Međutim, u našoj se poslanici ekavski refleks pojavljuje u većem broju primjera: *videli*, *verovati*, *večni*, *mestih*. Ikavski se refleks pojavljuje samo u tri primjera: *vrime*, *potribno* i *pirikul*. U tekstu ne nailazimo na bilježenje *jata*, već se on javlja u svojim refleksima, što je jedan od pokazatelja odmaka od crkvenoslavenskog, u kojemu je *jat* redovito očuvan. Još jedan pokazatelj odmaka od crkvenoslavenskog je i nezastupljenost zabilježena poluglasa. Poluglas je očuvan samo u riječi *Is(u)h(r̄vs)ta* u početnoj rečenici koja funkcionira kao naslov. Lisac (2009) navodi kako slogotvorno *l* u južnočakavskom dijalektu većinskim dijelom daje *u*, dok ovdje imamo njegovo očuvanje u primjerima *isplnim* i *isplniti*, što je prepoznato kao općenito tradicijsko obilježje starohrvatske pismenosti. Slogotvorno *r* ne bilježi se u pratnji poluglasa, ali ni s popratnim vokalom *a* ili *e*, dolazi u primjeru jednosložne riječi *skrb* po čemu je i taj primjer obilježje starohrvatske pismenosti. Lisac ističe kako je *šwa* „davao 'a', npr. 'danas', 'magla', 'dan', 'raž', 'vas'(...)” (Lisac, 2009: 141). Primjere te promjene pronalazimo i u pismu Abgru: *ka*, *prišal*, *vazda*. Praslavenska skupina **žd'* dala je *žj* u primjeru *dažji*, a praslavensko se **t'* ostvaruje kao *ć*: *nemoć*, *vraćenie*. Tipična govorna inovacija koja obilježuje čakavštinu, prelazak dočetnoga-*m* u dočetno-*n*, u proučavanom tekstu nije zastupljena. Fonem */x/* redovito se očuvao: *bih*, *moih*, *hodi*, *hiži*, *tamnih*, *mestih*, *sutinah*, *boih*, *tvoih*. U primjerima s fonemom */l/* koje je zapisano grafemom *l*: *poli*, *zemli*, *žitel*, *kralu*, *neprijetel*, vjerojatno je riječ samo o grafijskom obilježju (tradicijski glagoljični način pisanja), a ne o govornom čakavskom obilježju depalatalizacije. Redovito se čuva *-l*, na kraju riječi ili sloga, posebno u *l*-participima, što je u proučavanom tekstu čakavsko obilježje.

Fonološka obilježja upućuju na ikavsko-ekavski dijalekt, uz to je znatna prisutnost općih obilježja starohrvatske pismenosti (nevezanih za određeno govorno područje).

6. 2. 2. MORFOLOŠKA ANALIZA TEKSTA IZ TKONSKOGA ZBORNIKA

U prethodnom smo poglavlju o fonološkim osobitostima uvidjeli dominaciju obilježja koja obilježavaju hrvatski vernakular. Morfološka obilježja su također na tome tragu.

U tekstu ćemo kao dominantnu pojavu pronaći stegnuti oblik upitno-odnosne zamjenice *ki* te pojavu upitno-odnosne zamjenice *ča* koja izravno ukazuje na tekst pisan čakavštinom. Osim spomenutih zamjenica, javlja se i crkvenoslavenski oblik pokazne zamjenice *siju*, u značenju „ovu”. Ono što bi upućivalo na sjeverozapadno čakavsko područje je instrumentalni oblik. Instrumental se u tekstu realizira u ulozi instrumentala sredstva, koja je dio podjele instrumentala prema ulogama u kojima se javlja, a koju navodi Reinhart (2014) u gramatici hrvatskog crkvenoslavenskog jezika pod uredništvom Milana Mihaljevića. Naime, u tekstu se povratna zamjenica *sebe* pojavljuje u instrumentalu jednine u obliku koji glasi *sa sobu*. U standardnom bi hrvatskom jeziku taj oblik glasio *sa sobom*, međutim, ovdje imamo nastavak *-u* koji je karakterističan za sjeverozapadno čakavsko područje. S druge strane, imamo oblik instrumentala osobne zamjenice *ti* koji glasi *s tobu*, također s nastavkom *-u*, kao i posvojnu zamjenicu *moju*, u primjeru *ruku koju* i povratno-posvojnu zamjenicu *svoju* u primjeru *svoju ruku*. Zbog ovakvih slučajeva treba uzeti sa zadržkom tvrdnju kako je zbornik nastao na tkonskom ili širem zadarskom području jer postoji mogućnost da su različiti tekstovi nastajali na različitom području. Kada su imenice ženskoga roda s palatalnom osnovom u pitanju, vidljivo je kako je njihov lokativni nastavak *-i*, pa tako pronalazimo primjere *v tuči*, *v hiži*, *na zemli*. Kao imenice ženskoga, tako i imenice muškoga roda imaju isti nastavak: *v gromi*, *v mesti*. Takvi sklonidbeni oblici upućuju također na sjeverozapadno čakavsko područje. Ako uzmemo u obzir množinski oblik u kojemu se pojavljuju imenice muškoga roda, uvidjet ćemo kako se jednosložne imenice muškoga roda javljaju u kratkoj množini bez umetka *-ov-* i *-ev-*. Množinski oblik imenica muškoga roda u genitivu se često pojavljuje s nultim nastavkom: *ot učenik moih*. To je obilježje bilo dominantno na čitavom čakavskom području. Posvojne su se zamjenice u proučavanome tekstu realizirale u oblicima u kakvima ih poznajemo danas, pa tako imamo primjer posvojne zamjenice *moj* koja se pojavljuje u oblicima *moemu*, *moju*, *moih*, ali i primjer zamjenice *tvoj* u obliku *tvoih*. Pridjevi su bliski suvremenom jeziku te je na taj način prekinuta tradicija pojave nestegnutog, produljenog oblika kao što je to bio slučaj u crkvenoslavenskim tekstovima. Česta je uporaba l-participa. Sofija

Gadžijeva i Milan Mihaljević u gramatici ističu kako „taj oblik izražava stanje u kojem se nalazio subjekt” (usp. Mihaljević, 2014: 248). Ulogu subjekta je u Isusovu pismu preuzeo Abgar pa se tako i primjeri drugog aktivnog participa preterita odnose na njega: *nisi videl, veroval si, si poslal, budeš otil, nosil budeš*. Iz navedenih je primjera vidljivo kako se I-particip najčešće koristio za tvorbu složenih glagolskih oblika kao što su perfekt i futur II.

U morfologiji proučavanoga teksta vidimo određena obilježja koja su kontrastna fonološkim obilježjima (instrumentali koji obilježavaju sjeverozapadnu čakavštinu nasuprot ikavsko-ekavskom refleksu jata), no ne mora biti riječ o naslojavanju utjecaja jezika čakavskoga predloška i jezika čakavskoga prijepisa, može biti riječ i o sjevernijem području ikavsko-ekavskoga dijalekta.

6. 2. 3. SINTAKTIČKO-STILSKE OSOBITOSTI TEKSTA IZ TKONSKOGA ZBORNIKA

Na sintaktičkoj razini posebno se ističe mjestimično ponavljanje veznika *i*, kao odraz utjecaja biblijskoga stila. Sintaktički paralelizam, koji bi se mogao očekivati u tekstu amuletskog karaktera, nije zastupljen u zamjetnoj mjeri, što pojačava narativni karakter poslanice. Pojavljuju se sadržajna ponavljanja, kao osobite eksplikacije: „I zato, | ča si poslal ka mni da bih prišal | k tebi, sada ne mogu, dokle ne isplnim | vrimevraćeniê ka Ocu moemu. Potribnom|i e isplnitivse na č poslan bih, | i tako vratiti se ka Ocu moemu” (TZ: 71). Druga se rečenica naslanja na prethodnu gotovo kao njezina parafraza te se ponavlja sintagma *Ocumoemu* u istom gramatičkom obliku.

Budući da su neki tekstovi bili namijenjeni ponajviše slušnoj recepciji, mogli bismo očekivati kako će i ovaj tekst koji će se naknadno koristiti kao amulet, sadržavati neke stilske postupke koji će poslužiti kao mnemotehničko pomagalo pri njegovu pamćenju (usp. Dürriegl, 2013: 20). To je odlika shematičnosti i formulaičnosti, koja, jednim dijelom, proizlazi upravo iz međusobne analogije fabularnih i kompozicijskih jedinica (usp. Dürriegl, 2013: 20). Bez obzira na izostanak stilskih figura kojima se postiže navedeni učinak, za ovu bismo poslanicu mogli rekonstruirati svojevrsnu kompozicijsku formulu. U početnom dijelu imamo navođenje pošiljatelja (Isusa Krista) i adresata, odnosno primatelja (Abgara). Nakon toga slijedi obraćanje primatelju Abgaru te obećanje na uslišenje njegove zamolbe. Predzadnji segment najviše odgovara formi

amuleta, jer se obećava sveopća sigurnost svima koji budu nosili navedene riječi sa sobom, i u tom su dijelu istaknutija ponavljanja kraćih odsječaka. Tekst završava formulaično: „Govo|ri Gospodin Bog, amen”, čime se dodatno potvrđuje (i prisnažuje) da tako pripovijeda sam Gospodin Bog.

7. ZAKLJUČAK

Hrvatska srednjovjekovna književnost razvijala se pod utjecajem raznih društveno-moralnih funkcija koje je trebala ispunjavati, ali i pod utjecajem stranih tekstova koji su bili dijelom zapadnog i istočnog civilizacijskog kruga. Korpus tekstova srednjega vijeka mijenja svoju primarnu funkciju opismenjavanja puka te postaje dijelom književnoumjetničkog ostvarenja. Religiozna je točka zapravo polazišna u širokom fundusu tekstova, ali se ona preobražava ovisno o zadaćama koje treba ispunjavati, stoga nije čudno što se naša književnost toga vremena ponekad naziva tendencioznom. Takav položaj rezultira pojavom svjetovne tematike, koja je zastupljena u nešto manjoj količini nego religiozna, ali ipak postoji svijest, osim o uporabnoj, i o zabavnoj funkciji književnoga teksta. ta je zabavna funkcija nerijetko utkana u tekstove o svetačkim legendama, prenjima, vizijama i slično, a po zanimljivosti se fabule ponajviše ističu apokrifni tekstovi. Kao jedan od primjera reprodukcije apokrifne književnosti u nešto drugačijem obliku od onoga na koji smo navikli je i apokrifna Kristova nebeska poslanica edeskom kralju Abgaru.

Primjer reducirane Kristove poslanice Abgaru pronalazimo u *Tkonskom zborniku*. U glagoljskoj je verziji težište stavljeno na Kristovo pismo Abgaru, koje je i jedino zastupljeno u tekstu pa bi se tako ova poslanica mogla, u odnosu na onu u Euzebijevu tekstu, predstaviti kao monološka. Zaštitna funkcija dovodi tekst u usku vezu s magijskim tekstovima u kontekstu kršćanskog čuda pa se na taj način prepliću kršćanski i poganski elementi. To nam svjedoči o praznovjerju srednjovjekovna čovjeka koji, iako vjeruje u istinitost Svetoga pisma, pomalo izlazi iz okvira onoga što propovijeda kršćanski nauk.

Osim sadržajna odmaka od tekstova namijenjenih bogoslužju, poslanica se i na jezičnoj razini udaljava od crkvenoslavenskog jezičnog obrasca. Poslanica je pisana čakavskim književnim jezikom, i to s osnovicom koja upućuje na sjeverozapadno čakavsko područje, što je odvaja od dijalekatskoga prostora mjesta u kojem je zbornik pronađen i po kojem je dobio ime.

Na koncu, možemo ustanoviti kako se u mlađim apokrifima koji tematsku inspiraciju pronalaze u novozavjetnom diskursu sve više teži za bogaćenjem sadržaja dodavanjem ili umetanjem različitih vrsta iskaza kao i dodavanjem različitih uporabnih funkcija pa tako poslanica

postaje predložak amuleta namijenjena široj zaštiti osoba i mjesta. Po tome se obilježju, osim preplitanja istočnih i zapadnih utjecaja pisanih tekstova, odražava i preplitanje pisane kulture s pučkom, usmenom kulturom i pučkim vjеровanjima.

8. LITERATURA

Dürriegl, Marija-Ana. 2013. *Hrvatska srednjovjekovna proza II*, Matica hrvatska: Zagreb (= *Stoljeća hrvatske književnosti 116*)

Eusebius Pamphilius. 1890. *The Church History of Eusebius*. Prijevod i komentari: Arthur Cushman McGiffert. New York: The Christian Literature Co. <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf201.html> (pristupljeno: 17. 9. 2024.)

Euzebij Cezarejski. 2004. *Crkvena povijest*. Preveo Marijan Mandac. Split: Služba Božja.

Gadžijeva, Sofija; Kovačević, Ana; Mihaljević, Milan; Požar, Sandra; Reinhart, Johannes; Šimić, Marinka; Vince, Jasna. 2014. *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada

Grabar, Biserka. 1970. „Apokrifi u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti”. *Croatica*, 1, 1: 15-28.

Hebing, Rosanne. 2012. „The Textual Tradition of Heavenly Letter Charms”, *Secular Learning in Anglo-Saxon England*, ur. Chardonens i Carella, *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik*, 69: 203–222.

Hercigonja, Eduard. 1975. *Srednjovjekovna književnost. Povijest hrvatske književnosti knj.* Zagreb: Liber – Mladost.

Lisac, Josip. 2009. *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*. Zagreb: Golden marketing.

Sambunjak, Slavomir. 2001. *Tkonski zbornik: hrvatskologoljski tekstovi iz 16. stoljeća*. Tkon: Općina Tkon